

Становських Зінаїда Ліландівна
*кандидат психологічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу психології праці
ІПОД НАПН України*

САМООСВІТА ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЗДАТНОСТІ ДО КОНСТРУКТИВНОГО ВИРІШЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Стресогенний характер педагогічної праці

Педагогічна діяльність має широкий перелік соціальних функцій і висуває високі вимоги до особистості вчителя. При цьому, маючи схожість і аналогічну структурну будову з іншими видами праці, ця професійна діяльність має низку специфічних характеристик: унікальність об'єкта праці, складність мети, особливості активності і характеру дій, віддаленість у часі результату праці і його варіативність, мінливість умов і суб'єктів діяльності, тощо. Все це є чинниками високої стресогенності педагогічної професії і може призводити до появи кризових станів у суб'єктів праці.

Важливою умовою забезпечення професійної самореалізації та профілактики кризових станів і явищ у педагогічних працівників є самоосвіта протягом життя. Існує значна кількість наукових і практико-орієнтованих робіт присвячених проблемі самоосвіти педагогічних працівників, але їх переважна більшість спрямована на розвиток фахової компетентності вчителів. Розглядаючи процеси самоосвіти, автори при цьому, ґрунтуються на думці, що у педагога, як зрілої особистості, на високому рівні сформованості є такі структури та механізми, як самосвідомість, професійна та особистісна саморефлексія, здатність до саморегуляції, ін.

Недостатність психологічного супроводу професійного розвитку педагогічних працівників

Однак, як показали наукові дослідження відділу психології праці ІПОД НАПН України протягом 2014-2016 рр., на практиці на високому рівні до саморозвитку і самоосвіти є мотивація педагогів, при цьому на дефіцитарному рівні знаходиться розвиток саморефлексії, операціональні компоненти саморегуляції. Аналіз навчальних програм ВНЗ педагогічного профілю показує недостатність психологічної підготовки майбутнього вчителя за цими напрямками. Таким чином, очевидною стає потреба у психологічному супроводі педагогічних працівників на різних етапах професійного життя та необхідність корекції і доповнення навчальних програм з психології у педагогічних ВНЗ.

Ми вважаємо, що здатність до саморегуляції та саморозвитку, які лежать в основі самоосвіти, не завжди у дорослих формуються стихійно, апіорі. В.В. Рибалка слушно пропонує ввести в науковий обіг поняття «психологічна діяльність», яка розуміється як специфічна за функціями, змістами та засобами ментальна діяльність суб'єкта. Хоча це поняття потребує подальшого наукового аналізу та вивчення, можна сказати, що педагог має володіти досить досконалим рівнем психологічних вмінь, мати зрілі регуляторні механізми та рівні усвідомленості і себе, і професійної взаємодії. Між тим, саме ці завдання не ставляться ні у програмах професійної підготовки у ВНЗ, ні згодом на етапах подальшого професійного розвитку протягом життя.

Самоосвіта дорослих як засіб саморегуляції

Самоосвіта часто розглядається також в першу чергу як засіб підвищення фахової компетентності педагога. Не існує на сьогодні форм і розроблених програм психологічного навчання та супроводу дорослих, які були б спрямовані на розвиток механізмів та особистісних чинників (рефлексивних, мотиваційних, когнітивних, операціональних, емоційних, ін.), які лежать в основі самоосвітнього процесу у дорослих.

Ґрунтуючись на розробленому нами аксіологічно-діяльнісному підході до вивчення професійно-кризових явищ у дорослих (в основі підходу: 1) концепція тривимірної, поетапно-конкретизованої психологічної структури особистості В.В. Рибалки; 2) концепцію духовного розвитку особистості Е.О. Помиткіна; 3) наукові положення школи Е.Ф. Зеєра; 4) власні теоретичні розробки структурно-динамічної моделі професійної діяльності дорослих та психодинамічної моделі професійної кризи дорослих), було створено системну типологію професійних криз.

Типологія професійних криз у дорослих

Тип кризи	Суперечність
<i>Духовний вимір</i>	
Професійно-сміслова криза	Між актуальним ціннісно-смісловим рівнем функціонування професійної самосвідомості та змістами, формами, умовами професійної діяльності
<i>Соціально-психолого-індивідуальний вимір</i>	
Криза професійної комунікації	Між актуальним рівнем комунікативних вмінь і вимогами трудової діяльності до навичок професійної комунікації
Криза професійної ідентичності	Між актуальним образом Я–професіонал (Я–реальне) та професійним ідеалом (Я–

	ідеальне)
Професійно-характерологічна криза	Між змістом та актуальним рівнем сформованості характерологічних рис особистості і специфікою професійної діяльності (завдань, вимог, специфікою професійної комунікації)
Криза професійно-рефлексивної дефіцитарності	Між актуальним рівнем здатності до самовідображення, рефлексивного самоконтролю і динамікою змістів, форм, умов професійної діяльності
Криза „професійно-негативістського” багажу	Між несвідомими чи частково усвідомлюваними професійними установками (як результат непережитої, витісненої професійної поразки, невдачі) і реальними змістами та умовами професійної діяльності
Криза професійно-інтелектуальної невідповідності	Між актуальним рівнем інтелектуальних можливостей і змістами професійних завдань
Криза професійно-психофізіологічної неконгруентності	Між індивідуально-своєрідними особливостями фізичної та психологічної конституції людини та специфікою вимог професійної діяльності
<i>Діяльнісний вимір (структура професійної діяльності)</i>	
Криза професійно-мотиваційна	Між актуальним рівнем мотивації до діяльності і змістами, професійних завдань, формами, умовами професійної діяльності, соціальними та професійними вимогами та очікуваннями
Криза професійної компетентності	Між актуальним рівнем професійних знань, вмінь, навичок та специфікою і змістами професійних завдань
Криза професійного цілеутворення	Між актуальним рівнем здатності до професійного цілепокладання та характером професійних задач
Криза професійно-вольової саморегуляції	Між актуальним рівнем вольової саморегуляції та змістами професійних завдань в поєднанні з хронологічною регламентованістю вимог й умов

	професійної діяльності
Криза професійно-емоційного виснаження	Між актуальним рівнем емоційної стійкості та здатності до емоційної саморегуляції та специфікою професійної діяльності щодо емоційних навантажень
<i>Генетично-віковий вимір</i>	
Криза учбово-професійної орієнтації	Між адекватністю уявлень про майбутню професію, усвідомленням своїх професійних нахилів, здібностей та рефлексивною здатністю до їх співвіднесення й узгодження
Криза професійного вибору	Між здійсненим професійним вибором (Я-реальне в професії), соціальними очікуваннями щодо суб'єкта професійної діяльності та їх суперечністю зі зміненим Я-ідеальним в професії
Криза професійної адаптації	Між наявним рівнем професійних очікувань, знань, вмінь, адаптаційних можливостей особистості і змістами, формами, вимогами професійної діяльності
Криза професійного вдосконалення	Між потребою суб'єкта в продовженні професійної освіти, самовдосконаленні, вияві ініціативи та відсутністю таких перспектив і можливостей на робочому місці
Криза кар'єрного зростання	Між актуальним професійним статусом і бажаним (Я-реальне і Я-ідеальне в професійно-соціальному аспекті)
Творчо-професійна криза	Між умовами професійної діяльності та актуальними станами суб'єкта професійної діяльності й високою мотивацією професійно-творчих досягнень
Криза професійного застою (стагнації)	Між особливостями потребово-мотиваційної сфери суб'єкта праці і реальними змістами та формами професійної діяльності
Криза пенсійного віку	Між потребою продовження професійної діяльності і соціальними вимогами до її завершення

У площині практичної значущості, наукова типологія професійних криз дозволяє знаходити практичні підходи до їх емпіричного вивчення, розробляти відповідний психодіагностичний інструментарій, вибирати стратегії психологічної допомоги особистості в ситуації професійної кризи, означити перспективи й змісти психопрофілактики та попередження негативних факторів впливу на професійний розвиток особистості в період дорослості. Самоосвіта, може бути використана як один з психопрофілактичних інструментів розвитку негативних явищ професійного розвитку (вигорання, деструкції, деформації). У відповідності до кожного з видів професійно обумовлених кризових явищ може бути сформульовано освітнє завдання, яке допомагає конструктивно вирішити суперечність, що виникла у професійному розвитку.

Самоосвіта у складові психологічного супроводу педагогічних працівників

Основними складовими психологічного супроводу педагогічних працівників є:

1. Психодіагностика
2. Психологічна просвіта
3. Психокорекція
4. Створення організаційних та психологічних умов для самоосвіти

Напрямки і джерела самоосвіти:

- *професійне спрямування* – найбільш науково-методично розроблений напрямок самоосвіти
- *психологічно-зберігаюче* – навчання психологічним засобам саморегуляції. Цей напрямок є мало розробленим і залишається поза увагою і науковців, і практиків. Загальновідомі знання і практичні прийоми не завжди відповідають специфіці діяльності
- *індивідуально-розвиваюче* – освіта у напрямках поза професійною діяльністю. Даний напрямок в науково-практичному сенсі не розглядається взагалі

Джерела самоосвіти

Сучасні джерела самоосвіти з психології:

- Телебачення
- Фахові газети, журнали
- Література (методична, науково-популярна, публіцистична, художня та ін)
- Інтернет
- Відео, аудіо інформація на різних носіях
- Платні курси
- Семінари та конференції
- Майстер-класи
- Заходи з обміну досвідом
- Культурні заходи (екскурсії, театри, виставки, музеї, концерти)
- Курси підвищення кваліфікації

- Подорожі
- Хоббі

В цілому, всі джерела поділяються на джерела знань, які сприяють особистісному зростанню, і джерела, що сприяють особистісному і професійному зростанню. Однак, оскільки особистість характеризується цілісністю, то всі самоосвітні засоби непрофесійного спрямування, формують особистісні ресурси, які безумовно, використовуються у професійній самореалізаціях та в діяльності самовладання в професійно-кризових ситуація.